

רבקה ודילמת הברכות

אחד הממדים העיקריים של ספר בראשית הוא הממד הגיאוגרפי-פוליטי. תולדות האחים, יעקב ועשו, מייצגים את היחסים העתידיים בין ישראל לאדום. אולם, ספר בראשית עשיר הרבה יותר, סוגיות משנה רבות שזורות בו. הסוגיות הגיאוגרפיות-פוליטיות שייכות לכאורה לעבר. אולם סוגיות המשנה - אקטואליות ביותר. אחת מהן מתבלטת בפרשתנו. בעקבות דרישת אמו יוצר יעקב באביו העיוור את האשליה שהוא איננו אלא עשיו, ומתוך כך הוא זוכה לברכותיו. אני מבקש להניח שאכן צדקו חז"ל כאשר הדגישו שיצחק היה עיוור גם בשפיטתו, ולא הרגיש בפגמי אישיותו של עשו, ביניהם עורמת הצייד שבו שבאה לידי ביטוי ברמאות ובמרמה. רבקה ראתה את הדברים נכונה. היא וודאי ניסתה להשפיע על בעלה, אך לא הצליחה. כיצד היה עליה להגיב? היא פתרה את הדילמה שלפניה על ידי מרמה. אך האמנם מרמה תמורת מרמה היא תשובה לגיטימית? האמנם ראוי להשתמש בעבירה ובאמצעים פסולים כדי להגיע למצווה ולמטרות ברוכות? מהן גבולות הטוהרה הנדרשת מאתנו?

קללת המלחמה

בהזדמנות קודמת בטור זה הבעתי את דעתי שהמחלוקות בין בית שמאי לבית הלל, ובין חסידים לחכמים, בימי חז"ל, דנות בשאלה זאת, ומייצגות את שתי התשובות, את ה'לא' וה'כן', בהתאמה. כאן אציג את דעתי של הוגה נשכח שעסק בסוגייה בראשית המאה העשרים, הרב א"ש תמרת, שדגל בפציפיזם קיצוני. ספרו 'מוסר התורה והיהדות', יצא לאור בוויילנה בתרע"ב, כשנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הקטסטרופה ששינתה את פני האנושות.

לפי הרב תמרת, האידאולוגיות זייפו את האתיקה "על מנת לעקמה ולסרסה ולהשיג על ידה 'פאטענט' לשאת 'קנה-רובה'". והוא שואל: "באיזה כוח הוציאה אשכנז לפנינו את רבבות בניה לשחיטה? בכח הגולמיות של יתר העם מנגד בקור רוח, ועוד זמרו והעריצו את מגפת המלחמה בתפילות ובשירים פטריוטיים, ובכוח שאפילו הקורבנות בעצמם הרגישו רק את הכאב ולא את העוול והשקר הנעשה להם". אכן קיימים שני סוגי "השחתות". ה"השחתות שמצד הגוף" הן הרציחות הנגרמות על ידי התאוה או הכעס "בלי שום אמתלאות ותואנות לטהרה ולהצדיקה... רציחה פשוטה בלי תירוץ בצדה על מה ולמה התחוללה". לעומתה "הרשעויות שמצד השכל" מסתמכות על אידאולוגיות, שקר וערמה, כ"רציחות והרדיפות שאומות העולם מרדפים את ישראל זה אלפי שנים בעבור שלא ישתחו לצלמיהם" בתואנה שבכך הם מצילים את נפשותיהם, או כרדיפות ה"צדיקים המזוייפים שבקרב ישראל גופא המרדפים את אחיהם בתואנות של יראת שמים".

כיצד להגיב בפני האלימות והרשע? הרב תמרת, גנדי לבוש קפוטה, עונה: "במה תיבחן מידת האמונה שבלב? על ידי מעשים והנהגות המתאימים אליה, אל האמונה הזאת, ואשר גלל כן צריך כמו האדם הפרטי כן עם שלם לסדר את כל אורחות חייו על יסוד המליצה הנזכרת בתוספות (בבא קמא כ"ג ע"א, ד"ה וליחיד) "יותר יש לו לאדם לזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יוזק", יען כי בזמן שהאדם משתדל לשמור את אגרופו לבלי להזיק בו את אחרים הרי הוא ממליך בזה על העולם את א-לוהי האמת והמשפט ומוסיף גבורה במלכות הצדק, והגבורה הזאת כבר תגן אליו שלא יוזק גם הוא מאחרים, מה שאין כן אם... [הוא מחזיק] תמיד את אגרופיו הכן להגן מהתנפלות אחרים עליו, הרי בזה גופא הוא מחליש את כוח הצדק ומעורר את מדת הרשע, בתארו בדמיונו רק ציורים מבהילים לאמר שהכל רוצים לבלעהו ושואין לו להישען רק על כוח אגרופיו ונמצא כופר במלכות האמת והצדק ומושיב לכסא את כוח האגרוף. ומהיות שהאגרוף מטבעו הנהו בעל הבחנה קלושה מאוד, לכן יתחלף אצלו באחרונה בין הגנה להתנפלות, וממגן על עצמו באגרופו שלא להינזק, יעבור להיות בעצמו מזיק ומחבל את אחרים..."

בדרשתו מסביר הרב תמרת על ידי רעיון זה את הנאמר בהגדה של פסח: "וְעַבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה... אֲנִי וְלֹא הַשְׁלִיחַ". לא בני אדם, אלא הקב"ה פעל כאן, כדי שהנרדפים לא יהפכו רודפים, במלחמת שחרור. האיסור לצאת מפתח הבית בשעת אכילת קורבן הפסח, מקבל מתוך כך פירוש חדש ומפתיע: "תאני רב יוסף... "וְאַתָּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר" (שמות יב, כב), כיון שניתן רשות למשחית, אינו מבחין בין צדיקים לרשעים..." (בבא קמא, ס' ע"א). לפי הרב תמרת, הסכנה אינה מצויה במלאך המוות המשתולל במגפה ברחובות, אלא ב"משחית שבהם גופא", שמכיוון שניתנה לו רשות שוב לא יבחין בין צדיק לרשע, ו"ממגן" ייהפך ל"רודף". המצווה לא לשוב מצרימה, פירושה שלא ניקח אתנו בחזרנו אל החיים העצמאיים את הביטחון בכוח האגרוף המאפיין את ממלכת פרעה, ולפיכך לא ירבה לו המלך סוסים, פן ישיב את העם – לאידיאולוגיה של מצרים המשעבדת.

עַלִי קִלְתָּךְ בְּנִי

דברים נפלאים המעוררים כבוד. אך האמנם הם ריאליסטיים? יעקב יענש בגין המרמה, מידה כנגד מידה. הוא ירומה על ידי לבן שוב ושוב. ולמרות העונש, ייתכן ורבקה צדקה כאשר פתרה על ידי מרמה את דילמת הברכות. הרב תמרת האמין שגבורתו המוסרית של הצדיק "כבר תגן אליו שלא יוזק גם הוא מאחרים". קשה לי להאמין שרבים ישתכנעו מטיעונו זה. בשיח בן זמננו מלמדים אותי שדמו של ה'אחר' אדום יותר מהדם שלי. מילא, אך האמנם מותר לי לראות איך חפים מפשע נרצחים? האומנם אין דין רודף במוסר? דין רודף הפך להיות מילה גסה אך היא איננה! אילו מישהו היה הורג את הרוצח לפני שהוא הצליח לפגוע ביצחק רבין, הוא, ודווקא הוא, היה נאמן לדין רודף החז"לי! ? דמו של הקרבן אדום יותר מדמו של הרוצח!

אך מה עם הפגיעה בחפים מפשע? כאן שוב מצויים אנו בפני דילמה איומה. היא עמדה בפני העולם החופשי בשנות העימות עם ברה"מ. פותחה אז תוכנית אסטרטגית הידועה בשם MAD. מילה זאת, שכפשוטה רומזת על טירוף, היא בהקשר זה ראשי-תיבות מוצלח של הביטוי Mutual Assured Destruction, הרס הדדי מובטח. פגיעה גרעינית במערב תגרור אחריה באופן אוטומטי תגובה גרעינית מוחצת שפירושה הרס טוטלי של ערי האויב. אנשי המוסר התלבטו בשאלת מוסריותה של אסטרטגיה זאת. האם מותר לפגוע ("ללא פינצטות") באוכלוסייה אזרחית, שאגב, במשטר הדיקטטורי תחתיו היא חיה לא יכלה להיות מעורבת כלל בהחלטות ממשלתה. האמנם הרס הדדי, הרס תמורת הרס היא תשובה לגיטימית? האמנם ראוי להשתמש בעבירה ובאמצעים פסולים כדי להגיע לידי מצווה ולמטרות ברוכות? מהן גבולות הטוהרה הנדרשת מאתנו? ניתן היה אולי לדרוש, בשם המוסר, פיתוחם של אמצעים אסטרטגיים מוסריים יותר. אך נניח את המדע הבדיוני לשעתו. אין בידינו אלא תוכנית מטורפת זאת, הייתם מסכימים לה?

נראה לי שאמנו רבקה הייתה מפצירה בנו לקבלה. לפנינו פרדוקס. אם יש בכלל סיכוי להציל את האנושות, או על כל פנים, את האזורים המצויים בסכנה, הרי שהדרך היחידה לעשות זאת עוברת דווקא דרך הבלתי-מוסרי. רק אם הרשע יבין שהוא יביא הרס על עצמו ועל אתריו הקדושים, אולי יימנע מכך. אנו חיים עדיין בעולם של סתירות. ובעולם זה שומעים אנו שוב את הדושיח בין יעקב לאמו:

- וְהִבֵּאתִי עָלַי קֶלֶלָה וְלֹא בְּרָכָה?

- עָלַי קֶלֶלֶתָּ בְּנִי אֲדָּ שָׁמַע בְּקוֹלִי.